

Čtvrtá, závěrečná část publikace, *Zavádění zásad efektivního řízení do řídicí praxe*, podává návod a konkrétní příklady, jak rozvinout hnutí za vysoce efektivní hospodaření podniku, jak v hospodářské organizaci dosáhnout vzorného plnění všech výrobních i nevýrobních funkcí. Tato část přináší rovněž podrobný popis jednání konferencí k soutěžím o vzorné hospodařící podnik z let 1975–1976 a v závěru pak obrazově reprodukuje vzorů názorné agitace jako příklad organizátorské práce na vnitropodnikové úrovni řízení.

Na publikaci M. Stříteského je třeba ocenit především komplexní pojetí problematiky řízení: autor rozvádí obecné principy marxistické teorie až na konkrétní úroveň každodenní praxe vedoucích pracovníků. Tím vytváří spolehlivý rámec pro rozbor jednotlivých metod, metodik i nástrojů jak pro zvyšování efektivnosti samotné práce řídicích pracovníků, tak i pro její působení na reprodukční proces v celospolečenském měřítku.

Přínosné je rovněž aktivní zapojení myšlenkového aparátu psychologie a sociologie přispívající k rozvinutí koncepce hlavních zásad řídicí praxe, je však třeba poznamenat, že přístup fundovaného odborníka jak z oblasti psychologie, tak i sociologie by mohl přinést i do jisté míry odlišnou strukturaci těchto zásad a principů jejich praktického uplatňování.

Poněkud rozporné je celkové poslání práce. Je sice koncipována jako příručka, a tudíž její myšlenková úroveň je výrazně zaměřena na nejširší veřejnost řídicích kádřů, jimž poskytuje základní, orientační informace pro jejich každodenní činnost. Poměrně značný rozsah této příručky (265 stran) i některé tematicky poněkud odtaziť pasáže (například podrobný popis jednání konferencí v závěrečné části) však na druhé straně naznačují možnost využití spíše pro úzce specializované odborníky. Přes tyto dílčí připomínky lze práci hodnotit kladně a vyjádřit naději, že se úspěšně přidruží k oběma předchozím publikacím autora.

Jiří Patočka

Styl życia. Koncepcje i propozycje (Styl života. Koncepcje a propozycje)

Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976, 268 s.

Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce (Styl života. Přeměny v současném Polsku)

Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1978, 401 s.

Nestává se příliš často, aby se odborná čtenářská obec měla možnost v relativně krátkém časovém období seznámit s dvěma publikacemi, které nejenže jsou věnovány stejnému tématu a zpracovány v zásadě stejným kolektivem autorů, ale navíc jsou kontinuem, nebo, lépe řečeno, výstupy dvou etap široce koncipované analýzy. Polští autoři, kteří si výzkum problematiky rozdělili do čtyř kroků – obecná formulace problematiky, vymezení koncepce, zpracování hypotéz; analýza současné situace na podkladě dostupných výzkumných materiálů; zvláštní empirický výzkum; mezinárodní komparativní studie – takto uzavřeli prvé dva kroky.

Recenzované publikace jsou však zajímavé ještě z jednoho podstatného hlediska. Ústřední téma obou prací – životní styl – je totiž rozvíjeno v poněkud odlišném konceptu, pojetí a terminologické dikci než u nás. V Československu se odborná fronta po diskusích z počátku sedmdesátých let přiklonila ke kategorii „životní způsob“ jako kategorii postihující a vyjadřující sociálně ekonomické aspekty života v nejširších společenských kontextech. Polská sociologie naproti tomu disponuje dvojím pojetím a přístupem. Na jedné straně je to proud upřednostňující koncepci životního způsobu ve shodném pojetí jako v Československu, reprezentovaný pracemi L. Beskidové, Z. Sufina, S. Widerszpila a dalších. Na druhé straně se uplatňuje koncepce „stylu života“ zdůrazňující kulturní, osobnostní a sociálně psychologické prvky a mechanismy utváření života, tj. spíše subjektivní momenty v sociálním, kulturním a psychickém smyslu. Tento druhý směr, jehož ucelenou prezentací jsou právě recenzované práce, čerpá z bohatých tradic antropologického a psychologického myšlení v polských společenských vědách, z výzkumu kultury a kulturních jevů v nejširším smyslu.

Rozdíly mezi sociálně ekonomickou a kulturní optikou výzkumu zpřesňuje A. Siciński v úvodní stati druhé práce: 1. Na rozdíl od způsobu života se analýza stylu života nezaměřuje na vyčerpávající celek lidského chování, ale pouze na specifické celky charakteristické pro daný subjekt. 2. O stylu života můžeme hovořit tehdy, jestliže existuje možnost výběru (volby) chování, zatímco životní způsob zahrnuje i chování objektivně determinované nebo vynucené. 3. Při studiu způsobu života jde především o chování společně danému souboru (populaci) jako celku, v případě stylu života jde spíše o diferenciaci (chování a jeho motivaci) v rámci dané populace (s. 10–11). Koncepce stylu života tedy vychází z možnosti rozlišení různých vrstev chování co do míry a typu objektivní determinace. Implikuje analýzu kulturních jevů a elementů, které se podle Sicińského a dalších autorů vyznačují nižší mírou objektivní determinace a vyšší mírou diferenciaci chování (s. 11).

* * *

Styl života. Koncepce i propozice

Sledování kulturních prvků a aspektů chování a zdůraznění jejich relativní autonomnosti vůči sociálně ekonomickým procesům je stěžejním východiskem teoretického propracování a zkoncipování stylu života jako kategorie. V intencích základních postulátů usiluje první publikace o precizaci pojmového aparátu, zejména pak o řešení teoretických problémů, které by umožnily empirickou analýzu stylu života. Jednotlivé stati jsou proto i přes zjevně různé úhly pohledu, odlišnou úroveň obecnosti přístupu a zdůraznění různorodých stránek kategorie styl života shodně orientovány na čtyři okruhy otázek: 1. možnost a způsob identifikace a vydělení typických činností jako ucelených kulturních celků; 2. analýza kulturních elementů chování, respektive jeho motivačního zázemí (zejména problematika hodnot a vzorů chování); 3. podíl individua na tvorbě vlastního života, problém životního stylu jako průniku subjektivních a objektivních momentů; 4. problematika determinant, které individuálně nebo skupinově realizovaný styl podmiňují, spoluurčují, stabilizují nebo mění.

V prizmatu těchto okruhů nedává však práce zcela jednoznačné odpovědi. Lze dokonce říci, že v některých otázkách se autoři dosti značně rozcházejí, což můžeme přičítat jak nerovnoměrnému propracování problémů v jednotlivých příspěvcích, tak zejména tomu, že jsou ponechány stranou některé fundamentální otázky, jako například precizace pojetí stylu života jako subjekt-objektové kategorie, jinak řečeno rozlišení subjekt-objektových a individuálních a společenských stránek života. Z těchto zdrojů se odvíjí neshody v tom, zda životní styl připisovat skupině nebo jednotlivci. Dilem zde pramení i obtíže v precizaci životního stylu jako průniku individuálních a společenských stránek života a v neposlední řadě pak disonance v analytickém i taxativním vymezení determinant a jejich nejasném vztahu k podmínkám života.

A. Siciński v úvodní stati definuje styl života jako „...oblast a formy každodenního chování jedinců nebo skupin, specifické pro jejich společenskou situaci, tzn. manifestující společenské postavení a zároveň vnímané jako charakteristické pro toto postavení a díky tomu umožňující všeobecné porozumění společenské lokalizaci jiných lidí“ (s. 15). V tomto pojetí styl života získává především subjektivně i objektivně identifikační funkci ve vazbě na sociální strukturu a diferenciaci. Je určován svou znakovostí, bylo by lze říci komunikační schopností vyjádřit specifika dané skupiny. V autorově pojetí životního stylu tak zjevně převládá hledisko sociální diferenciaci nad optikou sociálních vztahů.

M. Czerwiński se zaměřuje na specifikaci činností, z nichž se styl života skládá, na postavení a možnosti individua při formování vlastního životního stylu a na základní determinanty. Konstatuje, že v případě stylu života jde především o činnosti opakující se (typické) a nikoli výjimečné. Jejich výzkum musí respektovat především celek a celistvost stylu, jehož struktura a její vnitřní logika jsou základním východiskem k teoretickému a empirickému zachycení činností. V těchto intencích se autor obrací k subjektivním zdrojům struktury životního stylu a konfrontuje individuální a společenské hledisko. Klade si otázku takové koncepce, která by umožnila postihnout jak moment podřazení činností člověka společenským a kulturním vzorům, tak moment individuální a tvořivé aktivity jedince v těchto činnostech. Pokud jde o vztah mezi osobitostí (stylovostí a volným založením života) a zjevnou uniformizační funkcí vzorů, zdůrazňuje, že vzory nevystupují jako bariéra spontaneity, ale naopak jsou internalizovány jako mechanismy nabytí vlastní totožnosti a identity (s. 52–54).

V jistém ohledu ústřední část první práce představuje příspěvek E. Tarkowské, která kategoriální úvahy zasazuje do širších teoretických, gnoseologických a metodologických kontextů a precizuje vymezení stylu života jako kulturní kategorie. Autorka zdůrazňuje prioritu integrálního přístupu a zkoumání vnitřní struktury a skladby

životního stylu. Konstatuje, že právě důraz na celek a celistvost a jeho kulturní analýzu otevírá možnost inspirativního návratu k antropologickým koncepcím vztahu člověka a kultury. Specifika stylu života jako kulturní a relativně autonomní kategorie metodologicky zpřesňuje pomocí formulace výzkumného problému. Konstatuje, že je třeba volit mezi dvěma alternativními otázkami „Či styly chceme rekonstruovat?“, nebo „S jakými styly máme co činit v naší společnosti“ (s. 83–84). V logické implikaci pak vymezuje dvě alternativní cesty vypracování typologie stylu života. Prvou je vydělení určitých „společenských substrátů“ a přiřazení jim odpovídajících souborů hodnot a vzorů. Druhou je typologie systémů hodnot, pro něž se teprve zpětně konstruuje skupinové koreláty. Příkladně se k druhé strategii, Tarkowská se domnívá, že touto cestou lze uniknout určité arbitrarnosti a schematicnosti ve vytyčení společenské diferenciace životního stylu, tj. uniknout arbitrarnímu předpokladu, podle něhož diferenciace stylu života probíhá plně ve shodě se schématem sociální diferenciace (s. 97).

Filozofické zamyšlení B. Suchdolského nad kategorií styl života pozdvihuje problematiku na značně obecnější úroveň filozofie života a filozofie bytí. Z této pozice autor usiluje o řešení jednoho z fundamentálních problémů, kterým je styl života jako subjekt-objektová kategorie, respektive jako průnik individuálních a společenských momentů: „Život člověka probíhá v činnostech, v nichž podléhá tlaku nutnosti, a současně i v činnostech, v nichž se výběrem pokouší konstruovat svůj vlastní svět“ (s. 103). V souladu s chápáním životního stylu jako sféry aktivity a vědomého rozhodování, se Suchdolski soustřeďuje na možnosti a formy individuálního podílu na formování vlastního stylu života. Vytyčuje dva základní procesy a koncepce života, v nichž se objevuje různá úloha a podíl individua. Jednak je to interiorizace jako osvojení (subjektivace) objektivní skutečnosti, v níž bývají z hlediska individua zdůrazňovány spíše momenty poznání a výběru osvojovaných hodnot, norem, vzorů či tradice. Za druhé pak jsou to koncepce exteriorizace, v nichž je pojetí života zakládáno na produktivní aktivitě člověka jako tvůrce vlastního světa. Z hlediska interiorizace nebo exteriorizace může život mít buď charakter akceptování skutečnosti, nebo charakter konstrukce skutečnosti nové (s. 111). Interiorizace i exteriorizace jsou však „dvojí tváří skutečné lidské existence“ (s. 112), charakterizují obraz normální struktury lidského života (s. 113). Z hlediska životního stylu se otevírají hlavní problémy ptáme-li se, co je obsahem oné interiorizace nebo o jakou exteriorizaci se jedná (s. 113).

A. Pawelczyńska se zaměřuje na specifickou vrstvu podmínek, respektive hodnot, které spoluurčují styl života. Jejím východiskem není aspekt individua, společnosti či skupiny, ale člověk jako obecná hodnota. K pochopení stylu života nestačí jeho výklad v kategoriích vzorů kultury a společenských podmínek, ale je nezbytné respektovat i člověka jako organismus, jehož zdraví představuje významný determinující faktor. Problém psychofyzické podmíněnosti životního stylu lze nahlížet v dvojím pojetí člověka jako hodnoty. Za prvé (v individuálním smyslu) jako hodnotu samu o sobě, za druhé (v instrumentálním smyslu) jako dosahování společenských cílů (člověk jako hodnota společenská či pro společnost). Zdraví je pak nikoli pouze podmínka a determinanta, ale rovněž bezprostřední aspekt a kvalita životního stylu, sociokulturní jev, který přesahuje otázky nemoci a nemocnosti. Autorka dospívá k rozvinuté a dynamické definici zdraví jako dispozice pro činnost, rozvoj a tvořivost (s. 154), která má své individuální i společenské aspekty a podmínky jak v procesu tvorby zdraví, tak jeho zhodnocování.

A. Jawlowská vymezuje styl života na bázi realizace hodnot a také jako hodnotu samu o sobě. Sféru hodnot chápe především jako světonázorovou orientaci, životní cíle a touhy, potřeby a aspirace (s. 207). Vliv této sféry se projevuje jednak tím, že proniká do oblasti motivací a spoluvytváří konkrétní životní styl, jednak tím, že determinuje hranice možných koncepcí života a jejich realizace (s. 206–207). Autorka upozorňuje na to, že v současnosti člověk funguje v okruhu různých hodnot, z čehož pramení častá nekoherence myšlení a činností, která v individuální sféře může vyústit do dekompozice životního stylu (s. 211). Rozdíly ve vztazích mezi hodnotami a činnostmi situuje především do stupně uvědomění, typu hodnot a světonázorové orientace (s. 212–213).

V závěrečné stati A. Siciňského a J. Strzeleckého je v souvislosti s potřebami společenského řízení a politiky koncipována problematika kvality života. Autoři se v první řadě zamýšlejí nad samotným pojmem a různými obsahy, které jsou do této kategorie (v souvislosti s kontextem použití) vkládány. Konstatují, že i přesto, že pojem kvality života patří vedle stylu a způsobu života k nejfrekventovanějším, patří současně k nejproblematictějším. Právě v této kategorii se střetávají různá teoretická stanoviska, světonázorové a politické orientace (s. 242). V socialistických

zemích, podle názoru autorů, je „kvalita života“ odmítána zejména proto, že termín se zrodil v podmínkách jiného společenského řádu. S tímto argumentem však nesouhlasí a upozorňují, že tato problematika byla formulována (byť bez použití zmíněného termínu) mnohem dříve na půdě socialistické ideologie například v díle Lunačarského (s. 242).

Jako východisko vlastní koncepce používají zpřesnění a klasifikaci současných významů, v nichž je pojem kvalita života užíván. Prvý význam je spojován s oblastí ekologických podmínek života a životního prostředí ve vztahu k rozvoji techniky. Druhý význam reflektuje rozčarování a problematizaci dosavadního technicko-ekonomického rozvoje a jeho kritérií pro život člověka. Třetí význam pojmu pak je spojován s rozvojovými zeměmi, hledajícími specifickou cestu, která by nebyla pouhou imitací vývoje vyspělých zemí a respektovala vlastní tradice a kulturu. Pro socialistické země, které překonaly etapu budování vlastních ekonomických základů, je aktuální hledání a výběr optimální varianty dalšího vývoje (s. 243–244).

Kvalita života je v úvahách autorů spojována se sociální dynamikou, přičemž jde o hledání hlavních principů a kritérií řízeného vývoje. Právě v tomto smyslu je precizována vlastní definice jako vztah dvou aspektů lidské existence, a to na jedné straně možnosti plného rozvoje jednotlivce (objektivní aspekt), a na druhé straně životního uspokojení (subjektivní aspekt) (s. 246). Vysoká kvalita života je určována harmonií individuálního a společenského rozvoje v objektivním smyslu a subjektivně pak stupněm životní satisfakce a seberealizace jedince (s. 247).

Toto pojetí kvality života jako jednoty individuálního a společenského rozvoje je výrazně odlišné od západních koncepcí, které směřují spíše k zmírnění rozporu mezi individuem a společností, než k jeho překonání. Buržoazní koncepce jsou spíše sociálně filantropického ladění, k němuž má naznačený přístup polských autorů nejen daleko, ale tím, že vychází z odlišení sociálně ekonomických kontextů, je v radikálně jiné poloze.

* * *

Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce

Aplikace vypracované koncepce v druhé publikaci prvořadě směřuje k výkladu a postižení dnešního Polska prostřednictvím vývoje a změn jevů, které životní styl v intencích teoretického výkladu zahrnuje. Důraz na procesualitu a diskontinuitu stylu života nastolil pro autorský kolektiv několik základních úkolů, jejichž řešení nezbytně podmiňovalo dosažení souladu teoretických a kategoriálních východisek s jejich praktickou a analytickou aplikací. 1. V historicko-genetické analýze konfrontovat „výchozí stav“ se současností a odkrýt tak podstatné změny stylu respektive jednotlivých stylů života. 2. Postihnout faktory a činitele těchto změn, jinak řečeno, osvětlit logiku diskontinuálních procesů v rámci jednotlivých stylů života. 3. Specifikovat současný styl či styly života.

K zmiňovaným elementárním úkolům je třeba poznamenat, že aktuální stav (byť chápáný pouze jako specifická etapa či fáze změny životních stylů) není uchopitelný pouze ve sledování změn tradičních stylů, vzorů a hodnot. Tradice či kultura v nejširším smyslu osvětluje pouze část současnosti, a to zejména v případě vyprávění nové kvality. Je proto nezbytné věnovat pozornost novým, tradičně nezakotveným vzorům a hodnotám, které nejen modifikují a přetvářejí tradiční typy, ale formují i styl a styly nové. Logika jejich uchopení a výkladu však značně přesahuje rámec kultury, a to zejména v pokusech o nalezení subjektů a nositelů nových stylů.

Aplikační fáze, kterou je v jistém ohledu nezbytné chápat jako prověření teoretických východisek, tedy pro autory aktualizovala kromě popisu jevových forem kulturní změny také její výklad, který je jedinou možnou cestou k jejímu uchopení a rovněž tak objasnění zdrojů formování nových jevů v oblasti životního stylu. Výklad tradice a jejích změn, stejně jako krystalizace nové kvality však poněkud překračuje rámec chápání stylu života jako výhradně kulturní kategorie. Posouvá jej k sociálně ekonomickým procesům, a tudíž k problematice životního způsobu.

Sociálně ekonomické procesy, jejichž změny (které autoři chápou jako změny životního způsobu) jsou rozpracovány v první části publikace, nejsou analyzovány v celospolečenském smyslu změn výrobních a sociálních vztahů, ale z hlediska svého vlivu na rozdíly mezi životním stylem města a vesnice. Ekologická osa diferenciace stylu života je v publikaci shledána jako do jisté míry ústřední sféra změn jednotlivých elementů životních stylů, změn odvozených ze sociálně ekonomických procesů. Akcent na ekologické hledisko však vede k nezbytnosti respektovat dva možné a nutné

přístupy. Probíhající celospolečenské změny (bez ohledu na ekologický aspekt) jsou prvou rovinou, sám proces sblížení a univerzalizace života ve městě a na venkově druhou. Zatímco M. Czerwiński v případě městského života respektuje spíše sociálně ekonomickou kauzalitu, a tedy spíše změny způsobu života s menším důrazem na kontrast s venkovským prostředím, E. J.-Lysiowa se zabývá změnou stylu života zemědělského obyvatelstva jako kulturního typu. Sleduje proto především změnu tradičního typu jako podmínku pronikání a osvojování městských hodnot a vzorů. Upřednostnění ekologického hlediska při výkladu změn elementů stylu života na bázi sociálně ekonomických procesů se ve svých důsledcích projevuje tím, že Czerwiński ve snaze o postižení městské populace jako celku nevytváří východiska pro sociálně zakotvenou typologii a sociálně ekonomický výklad změn typů vázaných na třídní společnost kapitalistického Polska. Lysiowa se naopak omezuje pouze na analýzu kulturních změn tradičního rolnického stylu jako ideálního typu, a to poněkud bez ohledu na faktickou sociálně ekonomickou rozšířenost a objektivní zafixování těchto procesů kontinuity a diskontinuity.

Czerwiński ve svých úvahách a sekundární analýze různorodých výzkumů vychází z industrializace, urbanizace a změn v socioprofesi struktuře. Zkoumá sféru práce jednak v subjektivním rozměru vztahu k práci (jako problém výběru profese a pracovní seberealizace), jednak jako sféru tvorby zdrojů pro individuální spotřebu. Z hlediska vztahu k práci konstatuje, že s likvidací soukromého vlastnictví se dostaly do popředí společenské a morální hodnoty práce a poklesla bezprostřední vazba mezi prací a výší příjmů (s. 35). Posun v oblasti spotřeby souvisí zejména s poklesem jejích prestižních funkcí a vzestupem důrazu na individuální užitečnost předmětů (s. 37). Další podstatné změny práce z hlediska stylu života jsou sledovány v technologických změnách – změnách stylu práce. Industrializace, urbanizace a pohyb socioprofesi struktury přinesly změny bezprostředních vztahů a kontaktů mezi lidmi, individuálních rolí, rozložení činností v čase apod. (s. 39).

Obdobně je spíše individuální než společenské hledisko upřednostněno v rozboru mezilidských vztahů, kde jsou analyzovány neformální vztahy v rodině, mezi generacemi, příslušníky různých pohlaví, přátelské a sousedské vztahy, a to v souvislosti s probíhající demokratizací a individualizací sociálních kontaktů. Volný čas a kulturní participace je specifikována jako výrazně diferencující sféra především v závislosti na stupni a typu vzdělání. Jako hlavní tendenci zde autor konstatuje převládající orientaci na pasivní zábavu a relaxaci s průvodním poklesem aktivity. Diference se objevují především ve schopnosti efektivního zvládnutí televize jako dominujícího prvku volného času a kulturní participace současnosti a dále v lokálních podmínkách pro tyto činnosti. Vývoj základních potřeb a s nimi souvisejících činností (jídlo, oblékání, bydlení) je určován především tím, v jaké míře přesahuje příjem domácnosti hranici nezbytnosti do oblasti volného dispozičního fondu. V těchto kontextech probíhá i kontinuita a diskontinuita tradičních vzorů.

Tradiční model rolnického stylu života charakterizuje E. J.-Lysiowa jako integrovaný kulturní celek s marginálními diferencemi, který je vázaný institucemi rodiny a lokality. Rolnický styl byl tradičně a „osudově“ fixovaný jako vůči jedinci indiferentní život, jehož ústředními hodnotami bylo vlastnictví půdy, zemědělská práce a vlastní fyzické síly. Z těchto důvodů autorka rolnický model charakterizuje jako „agrocentrický systém“ a zdůrazňuje spíše přírodní a biologické prvky. Kvalita a povaha celého stylu v jeho skladbě a struktuře je odvozována od dominance práce. Ostatní sféry života (například volný čas, bydlení, rodinný život) postrádají svou autonomnost a jsou instrumentálně podřízeny vlastnictví a obhospodařování půdy.

Radikální zvrát a rozpad jednolitého tradičního modelu rolnického života nastal podle autorky v poválečném období vývoje. Hlavním těžištěm se stala především oblast práce, v níž se prosadily prvky dezintegrace původně jednolitého a neměnného stylu práce a současně poklesla i její hodnotová dominance a „osudová“ předurčenost. Práce prošla především jakousi „ekonomizací“, v níž je utvářena její časová, materiálová i pracovní náročnost podle kritéria minimálního vkladu a maximálního efektu. V tomto procesu dochází k rozvětvení prostoru pro individuální aktivitu, specializaci, poznání a inovace, i k vyššímu zhodnocení individua, jeho schopností a potřeb. Základní směr změn a překonávání tradičního agrocentrického systému tedy autorka situuje prvořadě do změn v koncepci a obsahu práce, přetvářené rozpadem tradiční uzavřenosti venkova, jeho zapojením do celospolečenské komunikace a univerzalizující se kultury. Změna je určována jednak přechodem obyvatelstva do mimozemědělských sfér a sociálních vrstev a protisměrně difuzí městských vzorů života na venkov. Lysiowa v této souvislosti hovoří o přechodu k „profesní koncepci

života“, s níž jsou svázány odlišné formy organizace a časové rytmizace práce, autonomizace a rozvíjení volného času, důraz na mimopracovní dobu obecně, relaxaci, prožitky a kvalitativní aspekty všech sfér života.

Individuální hledisko, které autorka v celé stati důsledně aplikuje na analýzu společenských, respektive kulturních přeměn tradičního modelu, bezesporu není bez zajímavosti a poskytuje řadu, byť zdaleka ne překvapivých, poznatků. Domnívám se však, že autorka tím, že ponechala zcela stranou optiku celospolečenské práce, nepronikla k velmi důležitým otázkám souvisejícím s reálnou konfrontací stylu života venkovské a městské populace, dále pak k souvislostem mezi stylem života a způsobem zemědělské výroby, kde jsou patrně založeny jak možnosti překonání tradičních forem, tak formování nových elementů a v neposlední řadě i zhodnocování změn životního stylu pro samotnou společenskou dynamiku zemědělství a venkova. Pro řešení těchto otázek se zdá být styl či způsob práce chápáný jako individuální činnost příliš úzký.

Pokus o typologické postižení probíhajících změn stylu života v Polsku je věnována druhá část publikace. A. Jawlowska a E. Mokrzycki aplikují genetické a historické hledisko vývoje a změn tradičních stylů. Zdůrazňují, že nedostatek empirického materiálu jim neumožňuje vypracovat vyčerpávající typologii. Postupují proto deduktivně – konstruují ideální typy a určují základní tendence změn s tím, že typologie bude následně verifikována empirickým výzkumem. V dané typologii podle autorů nejde o postižení stylu života základních skupin (elementů struktury) ani o sociální diferenciaci životního stylu současného Polska, ale o nalezení a vydělení specifických celků v oblasti životního stylu, které jsou výrazem dané sociální struktury (s. 145–6). V tomto ohledu (z hlediska vztahů mezi stylem života a sociální strukturou) pracují s koncepcí relativní autonomie životních stylů jako kulturních celků, které nezanikají automaticky se svým sociálním podložím, se změnou sociální struktury.

Navrhaná typologie v zásadě vychází ze stylů života, které vznikly v podmínkách třídní struktury meziválečného Polska. Směřuje k postižení jejich kontinuity a diskontinuity v současném životním stylu bez ohledu na objektivní zánik některých tříd, které dané styly vytvořily. Autoři specifikují tři základní typy: styl inteligence, rolnický styl a měšťanský styl (s. 147), pro které shledávají soudobé ekvivalenty v oblasti hodnot a vzorů chování v „elitním“, vesnickém a neoměšťanském stylu. Konkretizace, modifikace i dezintegrace těchto modelů však probíhá v kontextu obecného procesu unifikace a sjednocení životního stylu. V této souvislosti se autoři opět vrací k problematice změn sociální struktury a konstatují, že styl života není v současnosti bezprostředně vázán na sociální třídy a vrstvy, přičemž kvalitativně nové styly dosud nevykrytalizovaly. Současnost je charakterizována jako styl „masové společnosti“, styl, který je příznačný svou „nестylovostí“ (s. 171). Autoři se právě v tomto ohledu dostávají do určitých rozporů, když na jedné straně hovoří o autonomním fungování tradičních prvků a jejich současné modifikaci a na druhé straně tyto současné modifikace a základní unifikační tendence těsně spojují se samou povahou sociální struktury. Formulují tak implicitně poněkud odlišný, druhý koncept autonomizace, jímž je relativní nezávislost stylu života na sociální struktuře, vyplývající ze změny samé povahy této struktury, jinak řečeno sociálních vztahů. Autorům se takto v poněkud jiné formě objevily určité nedostatky v prozkoumání pohybu mezi sociální strukturou a diferenciací stylu života. Ukázalo se, že styl života není určen pouze fixací na určité sociální skupiny a vrstvy, ale především na sociální vztahy.

Nosnost vypracované typologie v empirickém výzkumu je předmětem poněkud kritického zamyšlení M. Czerwińskiego, který se právě v souvislosti s dynamikou sociální struktury táže po smysluplnosti aplikace tradičně zakořeněných typů. Podle jeho názoru je operacionálně vhodnější nevycházet ve výzkumech z tradičního formování stylu života, nevycházet ze sociální struktury minulosti, ale postavit úlohu opačně: Netázát se například na osud tradičního (a v současnosti již neexistujícího) dělnického stylu života, ale ptát se na to, jaký je styl života dnešních dělníků (s. 180). Je vcelku patrné, že tímto krokem Czerwiński reviduje teoretickou a metodologickou koncepci, kterou formulovala E. Tarkowska v prvé publikaci. V důsledku nedostatečné empirické nosnosti doporučuje orientovat výzkum nikoliv pouze na kulturní celky, ale jako základní východisko respektovat sociální strukturu a sociální parametry, které by při poklesu diferenciacního významu třídní příslušnosti reflektovaly současnou sociální diferenciaci života (s. 180).

Vlastní aplikace vypracované typologie je obsahem třetí části publikace. Makrospolečenské determinanty a mechanismy diferenciacie životního stylu zkoumají A. Jawlowska a A. Pawelczyńska v několika procesuálních rovinách. 1. V oblasti vypracovaných typů hledají soudobé varianty, jejich modifikaci a míru odklonu od

tradičních vzorů v souvislosti s přeměnami sociální struktury, materiálních podmínek života, životní úrovně, růstem vzdělání, urbanizací a industrializací. 2. V procesu dekompozice a dezintegrace tradičních stylů zkoumají pozitivní (tvořivé) či negativní (eklektické) podoby změny, která se může projevovat bezstylovostí nebo výběrem a skladbou elementů původně různých stylů; v této souvislosti věnují pozornost i sféře hodnot, v nichž se dekompozice života projevuje nesouladem mezi vzory hodnot, aspirovanými hodnotami a hodnotami realizovanými (s. 208). 3. V rovině unifikačních tendencí a nové diferenciaci životního stylu se zabývají rovněž pozitivními a negativními stránkami. Na jedné straně je to v kontextu unifikačních jevů a krystalizace stylu masové společnosti celková demokratizace a homogenizace života. Druhou, a to negativní stránkou jsou tendence k poklesu aktivity a stylovitosti.

V souvislosti s diferenciacními procesy se autorky věnují možnosti krystalizace nových stylů života na socialistických principech, jimiž je růst seberealizace, individuace způsobů chování, dominance neformálních vztahů a chápání sebe sama jako hodnoty (s. 229).

Aplikace vypracované typologie v úrovni rodiny a jednotlivce je předmětem zájmu A. Pawelczyńské a E. Tarkowské. Genetickou optiku a historické typy využívají autorky při analýze osobních dokumentů, přičemž směřují k postižení týchž procesů jako makrospolečenský rozbor. Neaspirují však – jak samy uvádějí – na charakterizaci historického obrazu přeměn stylů života a jejich faktické společenské rozšíření. Jde jim pouze o ilustraci bohatství konkrétních forem (s. 238). Sama stať zcela odpovídá těmto premisám. Prezentuje značné množství individuálních a rodinných osudů v rámci jednotlivých typů. Nepokouší se však o jejich ucelený výklad a sociální systematizaci naznačených procesů kulturní změny. Určitým paradoxem však je, že pohyb a přeměny tradičních vzorů a hodnot jsou v jednotlivých případech vysvětlovány pomocí relativně uzavřeného spektra sociálních proměnných (práce, vzdělání, věk, životní cyklus, příjem apod.), které nejsou systematizovány ve své výkladové aplikaci. Celá stať tak má spíše charakter poněkud nahodilé deskripce velkého množství případových studií.

Styl života v hledisku sociální patologie je námětem příspěvku A. Razniewského. Autor vychází z pojetí stylu života jako kategorie, která podléhá kulturnímu hodnocení a normování. Upozorňuje na to, že uznávaný a jako norma akceptovaný styl života není v dané společnosti všeobecný (s. 336). Odchylka od normy (typického chování), vesměs označovaná za deviantní chování, může být vymezena podle značně odlišných kritérií. Kromě nejčastěji uváděné zločinnosti porušující normy, obyčeje i zákon, však existuje chování, které z jednoho hlediska můžeme označit za deviantní, avšak z jiného za normální – například pro své rozšíření („typičnost“) nebo proto, že je všeobecně tolerováno či akceptováno jako uznaná reakce na „vnější“ nebo „nové“ podněty a situace (s. 338). Patologické nebo netypické jevy mohou pramenit z nejrůznějších zdrojů. Může to být biologický základ člověka a z něj se odvíjející poruchy a nesvéprávnost (defekty, ale i stáří apod.). Také psychické dispozice mohou být zdrojem poruch (defekty, poruchy typu neuroz, stejně jako kulturní či sociální konflikty). Ze skupinového hlediska pak můžeme rozlišit zločince od deviantů či odpůrců převládajícího systému norem a typického chování. Z těchto důvodů je třeba patologické jevy považovat za součást a element daného životního stylu a doplnit jimi pozitivní nebo alespoň neutrální aspekty zkoumané problematiky.

* * *

Již pouhý zběžný vhled do problematiky propracované prvou i druhou publikací naznačuje, že globální hodnocení teoretické koncepce i jejího zvládnutí ve světle aplikační fáze je velmi obtížné. Nelze si však současně nepovšimnout alespoň některých pozitiv, problémů a otázek, které recenzované práce naznačují. Domnívám se, že základním přínosem je akcent na podíl individua a typ jeho aktivity při produkci a reprodukci života. Využití dnes již klasické antropologické metody „pohledu zevnitř“, pohledu z pozice zkoumaného subjektu s pomocí kulturních a sociálně-psychologických mechanismů, které odkrývají právě subjektivní stránky jednání, otvírá řadu inspirativních možností pro dnes aktuální výzkum tzv. „subjektivního faktoru“. Obdobně je výrazným pozitivem důraz na postižení celků a typů, jejichž historická geneze a změna jako překonávání tradičních vzorů jsou vzhledem k základním sociálně ekonomickým procesům poněkud časově odlišné. Genetická analýza modelových typů rovněž umožňuje relativně přesně postihnout posuny vůči třídní diferenciaci života v minulosti a stupeň i trasy prosazování nových prvků a elementů v tradičních modelech životního stylu.

Akcent na subjekt a vnitřní jevovou logiku typů však přináší i nemálo obtíží,

kteřé se projevují zejména v aplikaci navrženého teoretického konceptu. V první řadě mám na mysli kategoriální aparát, který se, i přes precizaci v první publikaci, ukazuje v druhé fázi v řadě případů jako nejasný a neostrý. V jistém ohledu se tato výhrada dotýká i samého pojmu a definice stylu života, který na jedné straně A. Siciński spojuje se společenskou lokalizací či sociálním postavením, avšak na druhé straně při úvahách o stylu života jako kulturní kategorii je většinou autorů zdůrazňována jeho autonomnost, relativní nezávislost na pohybu sociální struktury, kdy styl života jako typ přetrvává sociální skupinu nositele, která zanikla a tím pochopitelně ztratila i své společenské postavení.

Obdobným problémem je definičně zdůrazněná „znakovost“ a komunikativnost životního stylu. Právě současné procesy dekompozice, ale i slučování a vzájemné pronikání původně různorodých elementů, procesy, které jsou analyzovány v obou publikacích, poněkud znejasňují znakovost stylu života. Shodně patrně působí i rozvolňování vazeb mezi stylem života a sociální strukturou, což komplikuje možnost uchopení a porozumění stylu života jako jevovému ekvivalentu sociálního postavení. V této souvislosti je třeba upozornit i na určité nejasnosti při vymezování typických činností a činností, které poskytují možnost volby. Právě v těchto kategoriích a postulaci životního stylu jako specifické, méně objektivně determinované skupiny činností, se otevírá řada základních otázek zaměřených na styl života jako subjekt-objektovou kategorii, a to i v případě životního stylu individua. M. Czerwiński v první publikaci velmi správně upozorňuje, že společensky formované vzory se nevylučují s individuální kreativitou, ale naopak jsou mechanismy nabytí vlastní totožnosti a identity (s. 54). Objektivní společenské momenty se tak stávají plnohodnotnou součástí subjektivity a individualnosti chování. Problém individuality a subjektivity není protikladný sociálnímu zakotvení života jako objektivní „vnější“ determinantě. Proto se zdá velmi obtížné identifikovat a rozlišovat činnosti více a méně determinované. Sociální prvky vytvoří pouze rámec a limit individuální kreativity (tak jak naznačuje například Lysiowa v případě tradičního rolnického stylu života), ale stávají se plnohodnotnou součástí těchto sfér života. Určují nejen rozsah, ale i zaměření a typ subjektivní tvořivé aktivity. Patrně právě proto se ukázalo jako velmi obtížné udržet v aplikační fázi oddělené přístupy formulované E. Tarkowskou „čí styly“, respektive „jaké styly“ zkoumat.

Výklad jednotlivých stylů se zjevně nemůže obejít bez analýzy jejich sociálního podloží, bez sociálních zdrojů krystalizace, kontinuity i diskontinuity jednotlivých stylů. Jinou otázkou však je specifikace právě onoho „sociálního podloží“, které autoři vcelku jednoznačně ztotožňují se sociálními skupinami, určenými jedním stylem života. Nelze si však opět nepovšimnout námitky M. Czerwińského, když konstatuje, že v intencích této logiky ztrácíme šance na popis a analýzu například stylu života dnešních dělníků, a to jen proto, že v současnosti se v souvislosti se změnou podmínek života této dříve defavorizované třídy již neobjevuje její tradiční a ucelený styl života. Zdá se totiž, že míra specifičnosti té které skupiny, třídy či vrstvy není náhodná, ale určená jejím sociálním postavením, sociálně ekonomickými vztahy. Také styl života zřejmě je, obdobně jako například kultura, vztahovou kategorií, a to v té míře, v níž je dána povaha a typ jeho diferenciací – nikoliv pouze prostá existence diferenciací. Sociální vztahy jsou nejen logikou typičnosti nebo specifičnosti života, ale rovněž limitujícím a modifikujícím faktorem prosazení kulturní tradice a kulturní změny vůbec.

Tato otázka mi připadá zcela zásadní zejména v tom, že autonomie kultury i modelů stylu života je patrně značně relativní (přičemž právě tato relativita je neobyčejně zajímavá). Kultura jako tradované bohatství si zachovává (zejména pak v úrovni modelů života, vzorů a hodnot) svou kontinuitu pouze svou konkretizací do úrovně života individua v jeho sociálně ekonomickém určení a podmínkách. Její „oživení“ tedy probíhá ve zcela konkrétních sociálních vztazích a lze seázat, proč právě ty nebo ony prvky si udržely svou kontinuitu, zatímco ostatní dožaly modifikaci či radikální změnu.

Zcela otevřeným problémem zůstává postižení nově krystalizujících stylů života, které vybočují z logiky kulturní tradice, její kontinuity a diskontinuity. Přílišný akcent na kulturní parametry typičnosti, celistvosti a „čitelnosti“ v oblasti vzorů a hodnot buď ukrývá nebezpečí zájmu o jevy, které mohou být svým faktickým společenským výskytem parciálního charakteru, nebo se typy a typické celky nemusí objevit vůbec. Rovněž tato otázka vystupuje jako stěžejní v souvislosti s rozvíjenou koncepcí bezstylovosti „masové společnosti“ dneška. Její obtížná uchopitelnost typologickými metodami zde může souviset jednak se značným stupněm rozpadu tradičních typů, ale nesporně i se změnou sociálních vztahů, jejichž praktickým důsledkem je rozvolnění vazeb mezi sociální strukturou a diferenciací životního způsobu.

To však neznamená, že by sociální vztahy přestaly být obsaženy v činnostech a sociální logika výkladu stylu života postrádala svůj význam. V konfrontaci s meziválečným obdobím mizí pouze diferenční náboj třídní struktury pro životní formy. Rezignace na sociálně ekonomické vztahy a sociální strukturu skrývá nebezpečí zahlcení různorodě definovanými skupinami a vyloučení možnosti jejich systematického, vztahového pochycení ve společenském a sociologickém smyslu. A přitom, pokud uvažujeme o životním stylu jako cílové sféře společenského řízení, v němž by formování obecných celospolečenských procesů mělo směřovat k rozvětvení prostoru pro jednatelství subjekt, jde právě o identifikaci a poznání životních činností v jejich sociálním a společenském zakotvení. Celospolečenské procesy patrně nelze objasňovat pouze „pohledem zevnitř“, pohledem individua, ale naopak směřovat od sociálně ekonomických procesů ke společenskému individuu a celku jeho života. V této souvislosti se zdá, že význam kulturních prvků (hodnot, vzorů chování apod.) je v recenzovaných pracích příliš jednostranně akcentován; nejen z hlediska zdůraznění autonomizace těchto elementů, ale i ve smyslu jejich úlohy v reálných procesech změn života. V důsledku toho pak zůstávají podceněny některé, z našeho hlediska klíčové momenty a jevy.

Celkově se lze domnívat, že je velmi naléhavé, aby naznačené otázky a problémy, které se projeví již v polemickém charakteru některých statí a posunem některých východisek v druhé publikaci, byly v zájmu dalších empirických výzkumů řešeny. Nakolik a jakým způsobem k tomu dojde však přesně zodpoví teprve třetí plánovaná publikace – výsledky vlastního empirického výzkumu.

Ivan Gabal

J. Takman: The Gypsies in Sweden. A Socio-Medical Study (Cikáni ve Švédsku. Sociálně lékařská studie)

Stockholm, Liber Förlag 1976, 173 s.

Literatura o cikánském etniku je dnes značně rozsáhlá a zahrnuje několik tisíc titulů, ale jen malá část je skutečným přínosem pro poznání jeho způsobu života, kultury, sociálních vztahů, norem a institucí. Můžeme říci, že mezi ně – byť s určitými výhradami – patří sociologická a lékařská studie Johna Takmana o současném životě švédských Cikánů. Řada poznatků autora může být přínosná i pro náš výzkum této problematiky. Práce je rozvržena do deseti kapitol, je doplněna bibliografií, četnými fotografiemi, tabulkami a mapami.

V *první kapitole*, nazvané *Problémy a metody*, věnuje autor pozornost metodologickým otázkám. Blíže však neuvádí, zda kritériem zařazení osob do souboru jsou etnické či antropologické (rasové) znaky, které se nekryjí. Tento nedostatek vede k tomu, že do výběrového souboru 931 osob řadil respondenty podle obou měřítek současně, takže vedle tzv. „čistých“ Cikánů a Cikánek s různým stupněm smíšení s necikány pojmul i úplné necikány, žijící v manželství buď s „čistými“ Cikány, nebo „půlcikány“.

Konečný výběrový soubor čítal celkem 923 jedinců, z toho bylo 661 čistých Cikánů, 212 půlcikánů a 50 necikánů, kteří žili ve svazku s čistými cikánskými partnery. Vzorek je reprezentativní, a to jak vzhledem k cenzu, tak i k různým dodatečným šetřením a odhadům (viz dále).

V náročném a rozsáhlém výzkumu si autor vytkl především tyto cíle: 1. vyšetřit zdravotní, sociální a kulturní podmínky u každého cikánského jedince a rodiny a navrhnout – v případě, že jsou nepříznivé – možnosti jejich radikální nápravy; 2. dát podnět ke změně dosavadního způsobu života Cikánů, a to zejména cestou zlepšení bytových poměrů, kvalitnější výchovy, popřípadě převýchovy, a tato konkrétní opatření již realizovat v průběhu výzkumu; 3. poznat strukturu nemocnosti cikánské populace; 4. objasnit mechanismy adaptačního procesu švédských Cikánů a zkoumat nejdůležitější faktory, které tento proces urychlují nebo zpomalují.

Sociologicky zaměřený výzkum uskutečnil autor se svým týmem spolupracovníků v letech 1962–3. Souběžně s ním probíhala šetření lékařská, pedagogicko-psychologická, geneticko-antropologická a demografická.

Na základě řady pozorování, dotazníkových akcí a záznamů nejrůznějšího druhu se snažil autor shromáždit co nejúplnější informace o každém cikánském jedinci